

Islamic Knowledge and Insight

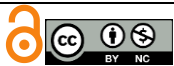
A Comparative Study of God-Centered Spirituality Based on the Holy Qur'an and Al-Şahīfa al-Sajjādiyya and Non-Theistic Emerging Spiritualities in the Contemporary Era

1. Bahman Yari: Department of Quran and Hadith Sciences, Ha.C., Islamic Azad University, Hamedan, Iran
2. Seyed Mohamadreza Hoseininia*: Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, University of Ilam, Ilam, Iran. (Email: m.hoseininia@ilam.ac.ir)
3. Fatemeh Shariati: Department of Quran and Hadith Sciences, Tu.C., Islamic Azad University, Tuyserkan, Iran

Abstract

The present article conducts a comparative examination of God-centered spirituality, as grounded in the Holy Qur'an and *Al-Şahīfa al-Sajjādiyya*, with contemporary non-theistic emerging spiritualities. The study first defines spirituality and its various types, analyzing the major differences between divine (theistic) and non-divine (non-theistic) forms of spirituality. God-centered spirituality, rooted in revelation and religious teachings, ultimately aims at deepening one's connection with God and elevating individual and social moral conduct. This form of spirituality is articulated in the Holy Qur'an and *Al-Şahīfa al-Sajjādiyya* through emphases on servitude (*ubūdiyya*), faith in God, and piety. In contrast, emerging spiritualities are primarily shaped by individual and relativistic experiences and often lack a stable religious foundation. This article investigates the effects of different types of spirituality on individual psychology, social ethics, sustainability, and their long-term influence, thereby explaining the fundamental distinctions between these two categories of spirituality. To complement the findings, a qualitative component was conducted through interviews with five experts in the fields of religious studies and psychology. The thematic analysis of the interviews revealed that God-centered spirituality—grounded in revelation, divine unity (*tawhīd*), and continual connection with God—produces profound and lasting psychological and ethical effects. Conversely, emerging spiritualities often diminish or eliminate the place of God, emphasizing individual experience and resulting in effects that are typically short-lived. Participants also highlighted the crucial role of the Holy Qur'an, *Al-Şahīfa al-Sajjādiyya*, and the importance of teaching spirituality from early childhood. The findings indicate that God-centered spirituality, due to its rootedness in and connection to divine revelation, not only fosters personal growth and inner tranquility but also contributes to social and moral balance. In contrast, emerging spiritualities—because they lack stable religious principles and rely predominantly on personal experiences—tend to have short-term impacts and are less capable of producing lasting transformation in individuals and society. Ultimately, the article offers recommendations for promoting and strengthening divine forms of spirituality in the contemporary world, so that in addition to addressing the spiritual and psychological needs of society, the path of individual and social transcendence can be properly pursued.

Keywords: God-centered spirituality, Holy Qur'an, *Al-Şahīfa al-Sajjādiyya*, emerging spiritualities, comparison, psychological effects, social ethics.

How to cite: Yari, B., Hoseininia, S. M., & Shariati, F. (2026). A Comparative Study of God-Centered Spirituality Based on the Holy Qur'an and *Al-Şahīfa al-Sajjādiyya* and Non-Theistic Emerging Spiritualities in the Contemporary Era. *Islamic Knowledge and Insight*, 4(4), 1-10.

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Submit Date: 23 June 2025

Revise Date: 01 December 2025

Accept Date: 08 December 2025

Initial Publish: 20 June 2026

Final Publish: 23 October 2026

معرفت و بصیرت اسلامی

بررسی تطبیقی معنویت خدا محور براساس قرآن کریم و صحیفه سجادیه با معنویت‌های نو ظهور غیر خدا محور در عصر حاضر

۱. بهمن یاری: گروه علوم قرآن و حدیث، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران
۲. سیدمحمدرضا حسینی نیا*: دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. (پست الکترونیک: m.hoseininia@ilam.ac.ir)
۳. فاطمه شرعیاتی: گروه علوم قرآن و حدیث، واحد توپسرکان، دانشگاه آزاد اسلامی، توپسرکان، ایران

چکیده

مقاله حاضر به بررسی تطبیقی معنویت خدا محور بر اساس قرآن کریم و صحیفه سجادیه با معنویت‌های نو ظهور غیر خدا محور در دنیای معاصر پرداخته است. در این تحقیق ابتدا به تعریف معنویت و انواع آن پرداخته می‌شود و تفاوت‌های عمده میان معنویت‌های الهی و معنویت‌های غیر الهی مورد تحلیل قرار می‌گیرد. معنویت خدا محور، که ریشه در وحی و آموزه‌های دینی دارد، هدف اصلی آن ارتباط عمیق‌تر با خداوند و تعالی اخلاق فردی و اجتماعی است. این معنویت در قرآن کریم و صحیفه سجادیه با تأکید بر عبودیت، ایمان به خدا و تقوا تبیین شده است. در مقابل، معنویت‌های نو ظهور عمدتاً بر مبنای تجربیات فردی و نسبی‌گرایانه شکل می‌گیرند و اغلب فاقد پشتوانه دینی ثابت هستند. این مقاله با بررسی تأثیرات معنویت‌های مختلف بر روان فردی، اخلاق اجتماعی، پایداری و اثرگذاری آن‌ها، به تفاوت‌های بنیادین این دو نوع معنویت می‌پردازد. در راستای تکمیل یافته‌ها، یک بخش کیفی از طریق مصاحبه با پنج نفر از صاحب‌نظران حوزه علوم دینی و روان‌شناسی انجام شد. تحلیل مضمون مصاحبه‌ها نشان داد که معنویت خدا محور بر پایه وحی، توحید و ارتباط مستمر با خداوند، دارای اثرات عمیق و پایدار روانی و اخلاقی است. در مقابل، معنویت‌های نو ظهور اغلب با حذف یا تضعیف جایگاه خداوند، تأکید بر تجربه فردی و کوتاه‌مدت بودن آثار همراه هستند. مشارکت کنندگان همچنین بر نقش مهم قرآن کریم، صحیفه سجادیه، و آموزش معنویت از سنین پایین تأکید داشتند. نتایج پژوهش نشان می‌دهند که معنویت خدا محور به واسطه ریشه‌داری و پیوند با وحی الهی، نه تنها موجب رشد فردی و آرامش روحی می‌شود، بلکه در برقراری تعادل اجتماعی و اخلاقی نیز مؤثر است. برخلاف آن، معنویت‌های نو ظهور به دلیل فقدان اصول ثابت دینی و تأکید بر تجربه‌های شخصی، به‌طور عمده تأثیرات کوتاه‌مدت دارند و کمتر قادر به ایجاد تغییرات پایدار در فرد و جامعه هستند. در نهایت، مقاله پیشنهاداتی برای ترویج و تقویت معنویت‌های الهی و توجه به آن در دنیای معاصر ارائه می‌دهد، تا بتوان در کنار پاسخ‌گویی به نیازهای روحی و روانی جامعه، مسیر تعالی فردی و اجتماعی را به‌درستی پیمود.

کلیدواژه‌ها: معنویت خدا محور، قرآن کریم، صحیفه سجادیه، معنویت‌های نو ظهور، تطبیق، تأثیرات روانی، اخلاق اجتماعی.

شیوه استاندارد: یاری، بهمن، حسینی نیا، سیدمحمدرضا، و شرعیاتی، فاطمه. (۱۴۰۵). بررسی تطبیقی معنویت خدا محور براساس قرآن کریم و صحیفه سجادیه با معنویت‌های نو ظهور غیر خدا محور در عصر حاضر. معرفت و بصیرت اسلامی، 4(4)، ۱-۱۰.

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

تاریخ ارسال: ۲ تیر ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۱۰ آذر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۷ آذر ۱۴۰۴

تاریخ چاپ اولیه: ۳۰ خرداد ۱۴۰۵

تاریخ چاپ نهایی: ۱۳ آبان ۱۴۰۵

برای فهم بحران معنویت و ارائه راهکار ضروری است. بر همین اساس، پرسش اصلی پژوهش این است: شاخص‌های معنویت خدا محور بر اساس قرآن کریم و صحیفه سجادیه در مقایسه با شاخص‌های معنویت‌های نوظهور غیرخدا محور چیست؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

معنویت در سنت‌های دینی و فلسفی به جستجوی انسان برای یافتن معنا، حقیقت، و غایت هستی اشاره دارد (Corbin, 2000). در متون اسلامی، معنویت با تقرب به خداوند و تزکیه نفس پیوندی عمیق دارد. ملاصدرا در نظریه «حرکت جوهری» بیان می‌کند که نفس انسان در یک مسیر تکاملی مستمر به سوی قرب الهی حرکت می‌کند (Mulla Sadra, 2003). در عرفان اسلامی، به‌ویژه در آثار ابن عربی و مولوی، معنویت به معنای سیر انسان از کثرت به وحدت و رسیدن به مقام فنای فی‌الله تعریف شده است (Ibn Arabi, 1980; Rumi, 2008).

از دیدگاه هانری کربن، سنت معنوی شیعه امامیه بر تجربه باطنی و پیوند انسان با عالم قدسی تأکید دارد و نوعی معنویت حکمی - عرفانی را شکل می‌دهد (Corbin, 2000). در این نگاه، معنویت نه فقط مجموعه‌ای از اعمال عبادی، بلکه نوعی معرفت حضوری و شهودی نسبت به خداوند و حقیقت هستی است.

معنویت خدا محور مبتنی بر باور به خدای متشخص، رابطه شخصی با او، و تنظیم اعمال و اخلاق در چارچوب شریعت است. قرآن هدف زندگی را در تقرب الی‌الله معرفی می‌کند: «وَأَذْكُرُ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَئِلُ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا» (مزمّل: ۸). در متون دعا مانند صحیفه سجادیه نیز معنویت در قالب نیایش، اخلاص، توکل، و عشق به خدا تبیین می‌شود.

در مقابل، معنویت غیرخدا محور بیشتر بر توسعه فردی، آرامش درونی، و تجربه‌های ذهنی و روان‌شناختی تأکید دارد. این نوع معنویت که در جنبش‌های معنویت‌گرای مدرن، یوگا، مدیتیشن و روان‌شناسی مثبت دیده می‌شود، گاه از مبانی الهیاتی خالی است و بیشتر بر خودبستگی، خودتحقق و احساس رضایت تمرکز دارد.

معنویت بخشی جدایی‌ناپذیر از سرشت انسان است و همواره در کنار او حضور دارد (Sharifidoust, 2018). با وجود سلطه نگرش‌های مادی در چند قرن اخیر، انسان معاصر دوباره به سنت‌های معنوی روی آورده و نیاز درونی خود را در تجربه‌های عرفانی جستجو می‌کند (مظاهری سیف، ۱۳۹۰). «معنویت» در علوم دینی، روان‌شناسی و تربیتی، به رابطه انسان با حقیقتی فراتر از جهان مادی اشاره دارد و نقشی تعیین‌کننده در سلامت روان دارد؛ کمبود معنویت اصیل می‌تواند به افسردگی، اضطراب و گرایش به شبه‌معنویت‌ها منجر شود (Bagh goli et al., 2013).

در آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه قرآن و حدیث، جایگاه معنویت «قلب» است؛ قلبی که حقیقتی غیرمادی و مرتبط با روح و شخصیت انسان است و می‌تواند سالم یا بیمار باشد. قرآن یاد خدا را عامل آرامش قلب و درمان بیماری‌های معنوی معرفی می‌کند (قرآن، اسراء: ۸۲؛ رعد: ۲۸). مفاهیمی چون حیات طیبه و قلب سلیم شاخص‌های اصلی سلامت معنوی در قرآن‌اند (Hosseini, 2016). در صحیفه سجادیه نیز ایمان، توکل، رضا به تقدیر الهی و باور به معاد، از مهم‌ترین پایه‌های معنویت خدا محور معرفی شده‌اند (Imam Zain al-Abidin).

از سوی دیگر، در جهان معاصر و پس از رنسانس، افول معنویت دینی و غلبه عقل‌گرایی مادی زمینه ظهور جنبش‌های نوپدید معنوی و عرفان‌های جدید را فراهم کرد؛ جنبش‌هایی که بیشتر بر تجربه‌گرایی، احساسات و فردگرایی تأکید دارند (Sharifidoust, 2018). این جریان‌ها با تکنیک‌های جذاب، سبک زندگی متفاوت و گاه بدون التزام دینی، به‌ویژه جوانان را جذب می‌کنند، اما به دلیل فقدان پشتوانه الهی، زمینه انحرافات اعتقادی و اخلاقی را نیز فراهم می‌آورند (دانش، بی‌تا).

بحران معنویت کنونی ناشی از فاصله‌گیری انسان‌ها از معنویت خدا محور و گرایش به معنویت‌های کاذب است. بنابراین شناخت شاخص‌های معنویت حقیقی و مقایسه آن با معنویت‌های نوظهور

معنویت قرآنی یک «حالت وجودی» است؛ نه فقط عبادت رسمی، بلکه تنظیم تمام شئون زندگی بر محور خداوند.

ایمان به خدا و یاد دائمی او از ارکان معنویت حقیقی معرفی شده است. قرآن می‌فرماید:

«أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد: ۲۸).

یاد خدا نوعی تنظیم‌کننده روانی است و در برابر فشارهای زندگی موجب آرامش و ثبات هیجانی می‌شود.

قرآن صبر را حاصل ارتباط معنوی با خدا می‌داند:

«وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ» (نحل: ۱۲۷).

در این دیدگاه، توکل و یاد خدا نیرویی برای عبور از بحران‌ها فراهم می‌کند.

۱. توحید محوری (آل عمران: ۲)

۲. تزکیه نفس (شمس: ۹-۱۰)

۳. عبادت و بندگی (ذاریات: ۵۶)

۴. تفکر و تعقل (آل عمران: ۱۹۱)

۵. اخلاق نیکو (نحل: ۹۰)

این مؤلفه‌ها معنویت قرآنی را از معنویت‌های فردگرایانه و مبتنی بر آرامش صرف متمایز می‌کند.

صحیفه سجاده مجموعه‌ای از آموزه‌های عمیق معنوی است که بر تسلیم، محبت الهی، توکل، شناخت صفات الهی، و خدمت به خلق تأکید دارد.

۱. تسلیم و توکل

امام سجاد (ع) تجربه محبت الهی را محور معنویت می‌دانند:

«مَنْ ذَا الَّذِي ذَاقَ حَلَاوَةَ مَحَبَّتِكَ فَرَامَ مِنْكَ بَدَلًا»

این بیان نشان می‌دهد که معنویت اصیل با تجربه درونی محبت الهی آغاز می‌شود.

۲. محبت به خدا و اشتیاق به قرب

در دعاها بارها آمده است:

«اللهم اجعلنا من أهل محبتك»

(Sharifidoust, 2018). این جریان در برخی موارد با آموزه‌های

دینی در تضاد قرار می‌گیرد، زیرا نقشی برای «امر قدسی» در تعالی انسان قائل نیست.

مطالعات پیشین نشان می‌دهند که معنویت اعم از دینی و غیر دینی، نقشی اساسی در هویت فردی و کیفیت زیست انسانی دارد.

باغلی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود سه رویکرد روشنفکری دینی، تجربه‌گرایی دینی و ایمان‌گرایی را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان داد که هر رویکرد مدل خاصی از تربیت معنوی را ارائه می‌کند، اما رویکرد ایمان‌گرایی با تأکید بر آموزه‌های ثابت دینی بیشترین سازگاری را با معنویت اسلامی دارد (Bagh goli et al., 2013).

حسینی (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای با رویکرد دینی-روان‌شناختی، نشان می‌دهد که معنویت علاوه بر بُعد الهی، با جنبه‌هایی مانند آرامش، معنوجویی، و رضایت درونی مرتبط است. به باور او، معنویت یک نیاز بنیادین انسان معاصر است و عملکردی دوگانه دارد: هم بر رشد روانی و هم بر تعالی روحانی اثر می‌گذارد (Hosseini, 2016).

شریفی‌دوست (۱۳۹۷) با بررسی ده جریان فعال معنویت‌گرایی جدید در ایران، به آسیب‌هایی همچون فقدان پشتوانه معرفتی، التقاط، و تهدید هویت دینی اشاره کرده است. یافته‌های او نشان می‌دهد که بسیاری از معنویت‌های نوظهور مبتنی بر آموزه‌های روان‌شناختی یا شرقی‌اند و با ساختار معنویت اسلامی متفاوت هستند (Sharifidoust, 2018).

در جهان عرب، قرضاوی (۲۰۱۵) در کتاب الدین والمعنویة فی العصر الحدیث به چالش مواجهه اسلام با معنویت‌های مدرن پرداخته و تأکید می‌کند که معنویت اسلامی باید با تکیه بر قرآن و سنت بازخوانی و بازتولید شود تا بتواند در برابر موج‌های معنوی سکولار مقاومت کند (Qaradawi, 2015).

قرآن معنویت را بر بنیاد توحید استوار می‌سازد؛ یعنی همه اعمال، نیت‌ها و گرایش‌های انسان باید برای خداوند باشد:

«قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (انعام: ۱۶۲).

استخراج آیات مرتبط با معنویت (توحید، ذکر، عبودیت، اخلاق، تزکیه نفس)،

تحلیل محتوای دعاها و بیانات امام سجاد (ع)،

و بررسی دیدگاه مفسران و پژوهشگران حوزه معنویت اسلامی انجام شده است.

در این مرحله تلاش شده است تا معنویت از منظر قرآن و صحیفه به صورت ساختارمند و موضوع محور تحلیل شود.

برای مقایسه مبانی معنویت خدامحور با معنویت‌های نوظهور، از روش تحلیل تطبیقی (Comparative Analysis) بهره گرفته شده است. در این بخش:

شاخصه‌های معنویت اسلامی (توحید، ارتباط با خدا، اخلاق، عبودیت، خدمت به خلق) با شاخصه‌های معنویت‌های نوظهور (خودبستگی، تجربه‌گرایی ذهنی، فردگرایی معنوی، مدیتیشن‌های غیرالهی، آموزه‌های روان‌شناختی سکولار)

مطابقت و مقابله داده می‌شود. این مقایسه بر اساس تحلیل محتوای منابع اصلی معنویت‌های نوظهور و مطالعات پژوهشگران معاصر انجام شده است.

اطلاعات این پژوهش از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسنادی گردآوری شده است. منابع مورد استفاده شامل:

قرآن کریم و تفاسیر معتبر (طباطبایی، فخررازی و ...)،

صحیفه سجاده و شروح آن،

کتاب‌ها و مقالات علمی در حوزه معنویت اسلامی،

پژوهش‌های بین‌المللی درباره معنویت‌های نوظهور،

و پایان‌نامه‌ها و آثار علمی مرتبط است. داده‌ها از طریق فیش‌برداری، طبقه‌بندی موضوعی و تحلیل محتوای کیفی سازمان‌دهی شده‌اند.

داده‌ها با استفاده از رویکرد تحلیل محتوای کیفی (Qualitative Content Analysis) مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این فرآیند:

مضامین اصلی معنویت در قرآن و صحیفه شناسایی شد.

مفاهیم کلیدی کدگذاری و دسته‌بندی موضوعی شدند.

محبت الهی در صحیفه نه احساس صرف، بلکه تعهد عملی برای اطاعت و اصلاح اخلاق است.

۳. شناخت صفات الهی

امام سجاد (ع) از خدا می‌خواهند که معرفت حقیقی صفات او را به بندگان عطا کند، زیرا شناخت صفات الهی بنیان خودسازی است.

۴. طلب هدایت و رهایی

در دعاها همواره هدایت الهی، توفیق عبادت، و رهایی از لغزش‌ها مورد درخواست است:

اللهم ارزقنا توفیق الدعاء

این نگرش معنویت را در زندگی روزمره جاری می‌کند.

۵. عبودیت و خدمت به خلق

در دعای مکارم‌الاخلاق، خدمت به مردم، تواضع و فروتنی از پایه‌های رشد معنوی معرفی شده‌اند.

در این نگاه، معنویت فقط «رابطه با خدا» نیست بلکه در رفتار اجتماعی، عدالت و کمک به دیگران نمود دارد.

روش تحقیق

این پژوهش از نوع کیفی و در چارچوب الگوی توصیفی-تحلیلی و تطبیقی طراحی شده است. هدف آن تبیین مؤلفه‌های معنویت خدامحور در قرآن کریم و صحیفه سجاده و مقایسه آن با شاخصه‌های معنویت‌های نوظهور است. در این راستا، رویکردهای زیر مورد استفاده قرار گرفته‌اند:

ماهیت این پژوهش نظری، بنیادی و کیفی است. تمرکز اصلی بر تحلیل مفهومی، استخراج مضامین معنوی، و مقایسه ساختارهای معنویت در متون اسلامی با جریان‌های مدرن معنویت‌گرایی است. این پژوهش به‌جای گردآوری داده‌های میدانی، بر تحلیل منابع اصیل و ارزیابی انتقادی گفتمان‌ها استوار است.

در بخش نخست پژوهش، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، مفاهیم و مؤلفه‌های معنویت در قرآن و صحیفه سجاده تشریح و تفسیر می‌شود. این تحلیل بر پایه:

یافته‌ها

تحلیل کیفی: بررسی دیدگاه خبرگان درباره معنویت خدا محور و معنویت‌های نوظهور غیرخدا محور هدف و روش جمع‌آوری داده‌های کیفی با هدف عمق‌بخشی به نتایج نظری مقاله، در این بخش از تحلیل کیفی مبتنی بر مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته با ۵ نفر از متخصصان حوزه‌های «قرآن و حدیث»، «عرفان اسلامی»، «روان‌شناسی اسلامی» و «جامعه‌شناسی دین» بهره‌گیری شده است. شیوه تحلیل مضمون به کار رفت تا داده‌ها در قالب مضامین پرتکرار و قابل استناد طبقه‌بندی شوند.

مشخصات مشارکت‌کنندگان

مصاحبه‌ها با ۵ نفر از صاحب‌نظران برجسته انجام شد که مشخصات کلی آن‌ها در جدول زیر آمده است:

جدول ۱. مشخصات شرکت‌کنندگان

ردیف	نام مستعار	حوزه تخصصی	تحصیلات	سابقه تدریس	محل فعالیت
۱	دکتر الف	علوم قرآن و حدیث	دکتری	۱۵ سال	دانشگاه تهران
۲	حجت‌الاسلام ب	معارف و اخلاق اسلامی	سطح ۴ حوزه	۲۰ سال	حوزه علمیه قم
۳	دکتر ج	روان‌شناسی اسلامی	دکتری	۱۰ سال	دانشگاه الزهرا
۴	دکتر د	جامعه‌شناسی دین	دکتری	۱۲ سال	دانشگاه فردوسی مشهد
۵	استاد ه	عرفان اسلامی	کارشناسی ارشد	۱۸ سال	دانشگاه

۴. چگونه می‌توان با رشد عرفان‌های نوظهور مقابله کرد؟

۵. قرآن کریم و صحیفه سجاده چه جایگاهی در ارتقاء معنویت دارند؟

تحلیل مضامین استخراج شده

تحلیل مصاحبه‌ها منجر به استخراج ۸ مضمون محوری شد که در جدول زیر آمده است:

شباهت‌ها و تفاوت‌های معنویت خدامحور و معنویت‌های نوظهور استنتاج گردید.

برای افزایش روایی و اعتبار تحلیل‌ها، مقایسه دیدگاه مفسران، تحلیل تطبیقی منابع و ارزیابی بین‌متنی انجام شده است.

برای ارتقای روایی علمی:

از منابع معتبر و اصیل استفاده شده،

از تحلیل چندسطحی (قرآن، سنت، پژوهش‌های علمی) بهره گرفته شده،

تفسیرها با نظر چند پژوهشگر و منابع مختلف تطبیق داده شده،

و از استدلال منطقی و مستند برای استخراج مفاهیم استفاده شده است.

این اقدامات به افزایش اعتبار درونی و قابلیت اتکا در پژوهش کمک کرده است.

سؤالات محوری مصاحبه

سؤالات زیر به صورت مشترک از همه مشارکت‌کنندگان پرسیده شد:

۱. معنویت اصیل از دیدگاه شما چه مؤلفه‌هایی دارد؟

۲. چه تفاوتی میان معنویت خدا محور و معنویت‌های نوظهور وجود دارد؟

۳. پیامدهای روانی و اجتماعی هر کدام چیست؟

جدول ۲. تحلیل مضمون

مضمون اصلی	فراوانی (تعداد فقرات)	نقل قول‌های نمونه
ارتباط معنویت اصیل با توحید و وحی	۵ نفر	بدون اتصال به وحی، معنویت صرفاً احساسات زودگذر است.» (دکتر الف)
جایگاه خدا در معنویت نوظهور	۴ نفر	در بسیاری از جریان‌های نوظهور، خدا یا حذف شده یا فقط نمادین است.» (دکتر د)
تأثیرات روانی معنویت خدا محور	۵ نفر	یاد خدا در قرآن منبع اصلی آرامش پایدار است.» (دکتر ج)
تأثیرات اجتماعی معنویت غیرخدا محور	۳ نفر	معنویت سکولار گاهی باعث گسست از مسئولیت اجتماعی می‌شود.» (استاد ه)
جایگاه صحیفه سجاده به ارتقای معنویت	۵ نفر	دعای ابوحمزه ثمالی بهترین نمونه سلوک معنوی در صحیفه است.» (حجت الاسلام ب)
تمایل جوانان به عرفان‌های مدرن	۴ نفر	جوان امروز دنبال معنوی بی‌قید و سریع‌الاثراست.» (دکتر د)
نقش رسانه و فضای مجازی در معنویت‌سازی	۳ نفر	اینستاگرام و یوتیوب پر شده از مدیتیشن‌های سطحی و غیرعلمی.» (دکتر ج)
راهبردهای بازگشت به معنویت دینی	۵ نفر	باید از کودکی انس با قرآن و دعا را نهادینه کرد.» (دکتر الف)

بررسی داده‌های کیفی به‌وضوح نشان داد که معنویت خدا محور، برخاسته از توحید، عبودیت، و متکی بر منابع وحیانی مانند قرآن و صحیفه سجاده است. از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان، این نوع معنویت دارای عمق روانی، پایداری اخلاقی، و ثمرات اجتماعی است. در مقابل، معنویت‌های نوظهور به‌دلیل حذف یا کم‌رنگ کردن نقش خداوند، تأکید بر تجربه فردی، و اتکای صرف بر ابزارهای روان‌شناختی یا مدیتیشن، تأثیراتی سطحی، کوتاه‌مدت و گاه آسیب‌زا دارند.

از مجموع یافته‌های کیفی چنین برمی‌آید که برای مقابله با گسترش معنویت‌های غیرخدا محور، لازم است:

- تربیت معنوی مبتنی بر قرآن و صحیفه از سنین پایین آغاز شود؛
- رسانه‌های اسلامی در معرفی الگوهای معنوی اصیل فعال‌تر عمل کنند؛
- ارتباط جوانان با ادعیه، عبادت‌های معنادار و الگوهای شخصیتی چون امام سجاد (ع) تقویت گردد.

نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر به بررسی تطبیقی معنویت خدا محور بر اساس قرآن کریم و صحیفه سجاده با معنویت‌های نوظهور غیر خدا محور در دنیای معاصر پرداخته است. از نتایج این پژوهش می‌توان به تفاوت‌های بنیادین در منابع، اهداف، تأثیرات و پایداری معنویت‌ها اشاره کرد.

در معنویت خدا محور، که در قرآن و صحیفه سجاده تبیین شده است، منابع اصلی وحی الهی و آموزه‌های پیامبرانه هستند که به فرد راهی برای نزدیک شدن به خداوند و رشد روحی ارائه می‌دهند. هدف این نوع معنویت، اتصال انسان به خداوند و رشد معنوی در مسیر عبودیت و تقویت اخلاق فردی و اجتماعی است. این معنویت تأکید دارد بر ایمان به خدا، عبودیت، و پیروی از دستورات الهی که به‌طور مستقیم در سلامت روان، آرامش روحی و پایداری اخلاقی انسان تأثیر می‌گذارد. همچنین، آموزه‌های قرآن و صحیفه سجاده به‌طور همزمان بر ایجاد تعادل در زندگی فردی و اجتماعی تأکید دارند که نتیجه‌اش پیشرفت فردی، اجتماعی و اخلاقی است.

در مقابل، معنویت‌های نوظهور غیر خدا محور عمدتاً بر تجربیات فردی، رشد شخصی، و آرامش درونی تأکید دارند. این نوع معنویت‌ها، که در بسیاری از موارد به‌دور از اصول دینی ثابت و مشخص طراحی شده‌اند، بیشتر بر مبنای نسبی‌گرایی و تجربه‌های فردی شکل می‌گیرند. این گونه معنویت‌ها بر اساس تجربیات شخصی و روش‌هایی مانند مدیتیشن و یوگا بنا شده‌اند که هدف آن‌ها تنها بهبود سلامت روانی و جسمانی فرد است، بدون اینکه به بعد اجتماعی و اخلاقی جامع توجه ویژه‌ای شود. تفاوت عمده‌ی معنویت‌های نوظهور با معنویت خدا محور، در نداشتن پشتوانه‌ی وحیانی و دینی ثابت است که به‌طور مشخص موجب کاهش پایداری این نوع معنویت‌ها در برابر چالش‌های اجتماعی و فرهنگی می‌شود.

این منابع می‌تواند در ایجاد ارتباط صحیح با خداوند، بهبود اخلاق فردی و اجتماعی، و تقویت هویت دینی افراد مؤثر باشد.

گسترش معنویت‌های اخلاقی و اجتماعی: معنویت باید در سطح فردی و اجتماعی مورد توجه قرار گیرد. بنابراین، در کنار تقویت روحیه عبودیت فردی، باید به رشد اخلاقی و مسئولیت‌های اجتماعی توجه شود. این مهم می‌تواند با برگزاری کارگاه‌های آموزشی در زمینه اخلاق دینی و اجتماعی و برگزاری جلسات مشاوره روان‌شناسی با تأکید بر ارزش‌های دینی تحقق یابد.

پاسخ‌گویی به نیازهای روحی و روانی جامعه: با توجه به افزایش اقبال به معنویت‌های نوظهور، ضروری است که آموزه‌های دینی به‌طور مؤثرتر به‌عنوان راه‌حل‌های جامع برای مشکلات روانی و روحی جامعه معرفی شوند. این امر نیاز به رویکردهایی در زمینه روان‌شناسی دینی و معنوی دارد که می‌تواند به افراد کمک کند تا با استفاده از آموزه‌های قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام) آرامش درونی و رشد روانی را تجربه کنند.

گسترش پژوهش‌های دینی و معنوی: ادامه تحقیقات و پژوهش‌های علمی در زمینه بررسی تأثیرات معنویت‌های مختلف بر فرد و جامعه می‌تواند به تعمیق فهم علمی از معنویت‌های دینی و غیر دینی کمک کند. در این راستا، توجه به تحقیقات میان‌رشته‌ای که با علوم روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و دین‌شناسی ارتباط دارد، می‌تواند به توسعه نظریات جدید در مورد معنویت کمک نماید.

آموزش و پرورش معنوی در نظام آموزشی: نظام‌های آموزشی باید به‌طور جدی به آموزش مفاهیم معنوی و اخلاقی در کنار علم و دانش پرداخته و برنامه‌های آموزشی مناسبی برای این منظور فراهم آورند. ایجاد محیط‌های آموزشی که آموزه‌های دینی و اخلاقی را با زبان و شیوه‌های جذاب برای نسل جدید منتقل کنند، می‌تواند نقش به‌سزایی در ترویج معنویت حقیقی ایفا کند.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

تفاوت‌های اصلی بین معنویت خدا محور و معنویت‌های نوظهور را می‌توان در چند جنبه‌ی اساسی خلاصه کرد:

منبع و هدف معنویت: معنویت خدا محور بر اساس وحی الهی، کتب آسمانی و راهنمایی پیامبران استوار است. هدف آن بهبود ارتباط انسان با خداوند و رشد اخلاقی فردی و اجتماعی است. در حالی که معنویت‌های نوظهور عمدتاً بر مبنای تجربیات فردی و آموزه‌های روان‌شناسی مدرن ساخته می‌شوند و هدف آن‌ها بیشتر بهبود وضعیت روانی و به دست آوردن آرامش درونی است.

پایداری و استحکام: معنویت خدا محور از استحکام بیشتری برخوردار است زیرا بر اصول ثابت و جامعی همچون ایمان به خدا، عبودیت، و پیروی از دستورات الهی استوار است که در قرآن کریم و صحیفه سجادیه به‌طور مستمر تأکید شده است. اما معنویت‌های نوظهور به دلیل داشتن مبانی غیر ثابت و تجربه‌گرایانه، در برابر بحران‌های فرهنگی و اجتماعی کمتر قادر به ایستادگی هستند.

تأثیر بر روان و اخلاق فردی و اجتماعی: معنویت خدا محور علاوه بر تأثیر مثبت بر سلامت روان، به انسان‌ها کمک می‌کند تا اخلاقیات انسانی خود را پرورش دهند و به مسئولیت‌های اجتماعی خود توجه بیشتری داشته باشند. این در حالی است که معنویت‌های نوظهور اغلب بر جنبه‌های فردی و روانی تأکید دارند و از بعد اجتماعی و اخلاقی غفلت می‌کنند.

جامعیت و تأثیرگذاری: معنویت‌های نوظهور معمولاً به دلیل محدود بودن به تجربیات فردی و عدم ارتباط با یک ساختار دینی و اجتماعی قوی، تأثیرات کوتاه‌مدت دارند. اما معنویت خدا محور به واسطه ارتباط انسان با خالق و بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، می‌تواند تأثیرات عمیق و پایدار در زندگی فردی و اجتماعی ایجاد کند.

با توجه به یافته‌های این پژوهش و برای تقویت معنویت حقیقی در دنیای معاصر، پیشنهادات زیر می‌تواند مفید واقع شود:

ترویج آموزه‌های قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام): یکی از مهم‌ترین راه‌ها برای تعمیق معنویت حقیقی، ترویج و تدریس آموزه‌های قرآن کریم و صحیفه سجادیه در سطوح مختلف جامعه است. استفاده از

EXTENDED ABSTRACT

The contemporary resurgence of spirituality amid global secularization debates has intensified the scholarly need to distinguish between theistic, revelation-based forms of spiritual life and the growing spectrum of non-theistic, experience-centered spiritualities. Within this framework, the present study undertakes a comprehensive comparative analysis aimed at elucidating the conceptual, psychological, and sociocultural divergences between God-centered spirituality as articulated in the Holy Qur'an and *Al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya*, and emerging non-theistic spiritualities that have gained wide traction in late-modern societies. Drawing on classical Islamic metaphysics, theological anthropology, and Qur'anic epistemology, the study argues that spirituality in the Islamic tradition is inseparable from the metaphysics of *tawḥīd*—wherein the human heart (*qalb*) is a locus for divine presence, purification, and moral transformation. This position is deeply rooted in scriptural discourse and supported by a long lineage of Islamic philosophers and mystics, including Corbin's interpretive assessments of Shi'i interiority (Corbin, 2000), Mullā Ṣadrā's substantial motion and spiritual anthropology (Mulla Sadra, 2003), and classical mystical narratives articulated by Rūmī (Rumi, 2008) and Ibn 'Arabī (Ibn Arabi, 1980). In contrast to this holistic and metaphysically anchored worldview, non-theistic spiritualities tend to emphasize subjective experience, emotional states, personal empowerment, and psychological well-being detached from metaphysical commitments. These spiritualities are frequently shaped by relativistic epistemologies, post-religious identity constructs, and globalized popular culture, resulting in a model of spirituality formulated around individual autonomy rather than divine orientation. The article situates this divergence within a broader civilizational context, engaging with contemporary critiques of pseudo-spiritual movements (Sharifidoust, 2018), the

documented psychological need for authentic spirituality (Bagh goli et al., 2013), and Qur'anic models of spiritual healing and ethical elevation (Hosseini, 2016). Through this interdisciplinary lens, the first part of the study constructs a robust theoretical foundation enabling a differentiated understanding of what constitutes "authentic spirituality" in the Islamic tradition and how it contrasts with postmodern, secularized spiritual movements.

The second major component of this research focuses specifically on the Qur'anic and *Al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya* portrayals of the spiritual path, highlighting their intricately interwoven theological, ethical, and psychological dimensions. Qur'anic spirituality, as demonstrated in the textual analysis, is fundamentally structured around *tawḥīd*, continuous remembrance of God, moral discipline, inner purification, and the teleological orientation of the human being toward divine proximity. Scriptural evidence—including concepts such as *ḥayāt ṭayyiba* (a wholesome life), *qalb salīm* (a sound heart), and the therapeutic effect of divine remembrance—illustrates that spirituality in Islam is not merely an emotional or cognitive state but a transformative ontological process embedded in a covenantal relationship with God. The article also underscores the significance of *Al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya* as a primary textual source expressing the experiential dimension of Islamic spirituality, where supplications articulated by Imam Zayn al-ʿĀbidīn (a) reflect profound theological insight into love of God, reliance on divine grace, moral refinement, and existential surrender (Imam Zain al-Abidin). These prayers demonstrate that Islamic spirituality integrates intimate emotional experience with theological depth and ethical responsibility, thereby distinguishing it from spiritualities that prioritize emotion without anchoring it in divine revelation. This portion of the study brings together classical analysis of metaphysical worldview (Corbin, 2000), philosophical anthropology (Mulla Sadra,

2003), and mystical symbolism (Rumi, 2008) to show how Islamic spirituality constructs a cohesive, multidimensional model that integrates ritual, ethics, metaphysics, and interior transformation within a single unifying framework. It also examines how Qur'anic teachings on patience, trust, remembrance, and moral responsibility counterbalance the fragmented and self-referential elements observed in non-theistic spiritual trends.

The third layer of the analysis critically evaluates emerging non-theistic spiritualities, identifying the sociocultural and epistemological factors contributing to their increasing popularity. Drawing on contemporary Iranian and global literature on new spiritual movements, the study demonstrates how modernity's crisis of meaning, coupled with secular individualism, has facilitated the rise of spiritualities that detach the human search for meaning from divine reference. Scholars have argued that these spiritualities often rely on psychologized frameworks or techniques borrowed from Eastern meditation practices, repackaged within modern consumerist cultures (Sharifidoust, 2018). Many such movements, despite offering temporary emotional relief, lack the deeper metaphysical grounding that historically structured human spirituality and ethical discipline. The study compares this phenomenon with Qur'anic anthropology, highlighting the scriptural emphasis on purification, divine remembrance, moral accountability, and eschatological awareness—all dimensions largely absent from non-theistic systems. The analysis incorporates findings from intellectual historians (Corbin, 2000), philosophers (Mulla Sadra, 2003), and Islamic ethicists (Hosseini, 2016) to illustrate that an authentic spiritual worldview requires a stable metaphysical referent, an objective moral horizon, and a transcendent telos. The article further draws on Qaradawi's reflections on contemporary challenges facing Islamic spirituality (Qaradawi, 2015), emphasizing that the dilution of divine centrality in spiritual discourse risks generating pseudo-spiritual forms that provide temporary

relief but fail to produce lasting ethical or psychological transformation. This critique is supported by empirical findings showing that de-theologized spiritual practices, while emotionally soothing, often remain inconsistent, commodified, and increasingly detached from communal or moral responsibility.

To enrich the theoretical comparison, the study also incorporates a qualitative research component consisting of semi-structured interviews with five experts across the fields of Qur'anic studies, Islamic mysticism, Islamic psychology, and sociology of religion. Thematic analysis of expert interviews confirms that authentic spirituality rooted in revelation, divine unity, and continuous connection with God generates profound psychological resilience, stable moral transformation, and elevated social responsibility. All participants unanimously affirmed that without a link to divine revelation, spirituality becomes susceptible to emotional superficiality, moral relativism, and fragmentation. Interviewees emphasized the centrality of Qur'anic remembrance, the transformative tone of Al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya, and the essential role of early spiritual education in preventing the spread of superficial spiritual trends. The thematic findings also demonstrate widespread scholarly consensus regarding the deficiencies of non-theistic spiritualities: their minimization of divine presence, overemphasis on subjective experience, lack of commitment to ethical accountability, and short-term emotional effects. The interviews further highlight sociological reasons behind the appeal of emerging spiritualities, including generational identity shifts, digital media saturation, and global promotion of self-centered meditative practices. Notably, the qualitative data reinforce textual conclusions by showing that God-centered spirituality fosters not only inner peace and psychological well-being but also social cohesion, ethical responsibility, and resilience—dimensions rarely produced by secular or relativistic spiritual systems.

The discussion synthesizes theoretical, textual, and qualitative findings to construct a multidimensional comparative framework. This synthesis reveals that the primary distinction between God-centered and non-theistic spiritualities lies not merely in theological content but in their differing conceptions of the human self, the cosmos, and the purpose of spiritual life. In Islamic spirituality, the human being is a divinely guided, morally accountable agent whose spiritual journey is oriented toward divine nearness; spirituality is therefore inseparable from ethics, community, worship, and eschatological consciousness. By contrast, emerging spiritualities tend to conceptualize the human self as an autonomous psychological entity whose primary goal is emotional equilibrium and personal well-being, detached from divine command or communal ethics. These divergences explain why the former tends to yield long-term transformative effects while the latter generates transient and often fragmented experiences. The study also integrates insights from philosophical theology, mystical literature, Qur'anic hermeneutics, and contemporary critiques to propose a more rigorous academic framework for evaluating modern spiritual movements based on their metaphysical coherence, ethical depth, and psychological impacts.

In conclusion, the findings of this study demonstrate that God-centered spirituality rooted in the Qur'an and Al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya provides a comprehensive, enduring, and transformative model of spiritual life, in contrast to emerging non-theistic spiritualities whose impacts tend to be short-lived, experience-centered, and spiritually superficial. The study underscores the necessity of strengthening authentic, revelation-based spirituality within contemporary societies to address both psychological and ethical needs while safeguarding the integrity of spiritual life.

References

Bagh goli, Y., Ghaderi, M., & Fazeli, M. (2013). Spiritual Education in Three Approaches: Religious Intellectualism, Religious

- Experientialism, and Faithism. *Research in Islamic Education*, 20(2), 55-82.
- Corbin, H. (2000). *History of Islamic Philosophy*. Soroush Publishing.
- Hosseini, S. J. (2016). Examining the Psychological Dimensions of Spirituality in a Religious Approach. *Quarterly Journal of Spirituality and Religion Research*, 4(1), 15-40.
- Ibn Arabi, M. (1980). *Al-Futuhāt Al-Makkiyah*. Dar Al-Kutub Al-Arabi.
- Imam Zain al-Abidin, S. *Al-Sahifa Al-Sajjadiyah*.
- Mulla Sadra, M. i. I. (2003). *Al-Hikmah Al-Muta'aliyah fi Al-Asfar Al-Arba'ah*. Boustane Ketab Institute.
- Qaradawi, Y. (2015). *Religion and Spirituality in the Modern Age*. Dar Al-Shorouk.
- Rumi, J. a.-D. M. (2008). *Masnavi-ye Ma'navi*. Contemporary Culture Publishing.
- Sharifidoust, R. (2018). Examining Emerging Spirituality Movements in Iran. *Quarterly Journal of Cultural and Religious Studies*, 12(3), 101-130.